

POROVNANIE KURIKULÁRNEJ TRANSFORMÁCIE NA SLOVENSKU A V ČECHÁCH VO VZŤAHU K ZMENE PODOBY ZDRAVOTNEJ VÝCHOVY NA 1. STUPNI ZŠ

Adriana Wiegerová, Soňa Kršjaková

Abstrakt: Autorky sa v príspevku zaoberajú analýzou kurikulárnych dokumentov na Slovensku a v Čechách. Cez rozbor cieľových a obsahových línií národných programov výchovy a vzdelávania v oboch krajinách, porovnávajú prístupy, ktoré krajiny zvolili pri transformácii kurikula základnej školy. Dôraz je v príspevku kladený na analýzu postavenia zdravotnej výchovy v kurikulárnych dokumentoch 1. stupňa ZŠ.

Kľúčové slová: *Bílá kniha, Milénium, kurikulum (cieľový program), zdravotná výchova, učebné osnovy, rámcový vzdelávací program, školský vzdelávací program.*

Abstract: *In their contribution authors deal with the analysis of curriculum documents in Slovakia and in Czech Republic. They compare approaches which both countries chose for transformation of primary school curriculum through the analysis of target and content lines of both national education and training programmes. The contribution emphasizes the analysis of the position of healthy education in the curriculum documents at first degree of primary schools.*

Key words: *White Papers, Millennium, curriculum (target programme), health education, curriculum, general educational programme, school educational programme.*

Príspevok vznikol vďaka láskavej podpore grantovej agentúry VEGA pod číslom 1/2530/05.

Posledných desať rokov sú na Slovensku i v Čechách vedené diskusie na tému zmien a možných reforiem školstva. Slovensko a Čechy mali a stále budú mať spoločné tradície, spoločné historické korene. Po rozdelení Československa na dva samostatné štáty, však riešia transformáciu výchovy a vzdelávania odlišným spôsobom. Spoločná tradícia síce ostáva, ale v súčasnosti je už zjavné rozdielne smerovanie v prístupe ku zmenám podôb kurikula všetkých typov škôl. Kurikulárna reforma je vždy istým katalyzátorom diskusií o školstve v jeho globálnej podobe (pozri bližšie Beneš, 2005). V Čechách sa kurikulárna reforma posledných päť rokov dotýka predovšetkým materských a základných škôl. Naopak na Slovensku sú zásadné kurikulárne zmeny zjavné hlavne na vysokých školách. Iné školy síce podliehajú rôznym čiastkovým inováciám, ale zásadná koncepčná zmena sa ich ešte nedotkla.

Na Slovensku sa približne pred desiatimi rokmi začalo diskutovať o novom Národnom programe výchovy a vzdelávania na najbližších 15 až 20 rokov, známom pod názvom MILÉNIUM. Jeho autori V. Rosa, I. Turek a M. Zelina spracovali „otvorený dokument“ prezentujúci základné a rámcové smerovanie slovenského školstva. V dokumente boli navrhnuté zásadné zmeny organizačného i obsahového charakteru. Dokument vychádza z tvorivo-humanistickej pedagogickej koncepcie.

Hlavným cieľom je predovšetkým: **Zmena tradičného encyklopedického neživotného školstva na tvorivo-humánnu výchovu a vzdelávanie a poznatkovo-hodnotové školstvo, kde je dôraz na aktivitu a slobodu osobností, jej silu vytvoriť svoj progresívny, tvorivý spôsob bytia pre život v novom tisícročí.**

Ktoré zmeny malo MILÉNIUM priniesť?

- *Zmeniť filozofiu výchovy a vzdelávania* – od tradičného poňatia výchovy a vzdelávania prejsť k tvorivo-humanistickej koncepcii, integrovať pragmatickú filozofiu školstva.
- *Zmeniť obsah vzdelávania* – realizovať kurikulárnu transformáciu (znížiť počet nepotrebných, nefunkčných informácií a nahradiť ich obsahom, poznatkami potrebnými pre život, kľúčovými kompetenciami. Vypracovať nové osnovy, nové učebnice, nové študijné materiály.

- *Zmeniť prípravu pedagogických pracovníkov* – od prípravy predmetárov prejsť k rozvoju osobnosti učiteľa.
- *Zmeniť metódy, spôsoby vzdelávania* – prejsť k nedirektívnym spôsobom výchovy, k demokracii, k heuristikám, alternatívnym výchovným a vzdelávacím systémom.
- *Zmeniť riadenie* – decentralizovať ho, dať viac dôvery školám.

Aká je realita v naplnení úloh Milénia?

Milénium bolo schválené Vládou SR 19. decembra 2001 ako Národný program výchovy a vzdelávania Slovenskej republiky.

Minister školstva mal vymenovať tzv. kurikulárnu radu, ktorá mala následne pracovať na profilovaní téz programu. Kurikulárna rada svoju činnosť nezačala. Okrem veľmi malých zmien, napríklad zavádzania alternatívnych prvkov do vyučovacieho procesu, alebo schvaľovania alternatívnych škôl (ktoré majú v posledných rokoch predovšetkým cirkevný ráz) k žiadnym výrazným zmenám nedošlo. Začalo sa síce vypisovanie konkurzov na vypracovanie niektorých učebníc (napríklad prvouka, slovenský jazyk a podobne), no tieto vyhlásenia konkurzov sa dejú v situácii, keď nie je realizovaná obsahová zmena kurikula. To znamená, že na Slovensku sú v platnosti stále Učebné osnovy, ktoré boli schválené v roku 1995, teda pred desiatimi rokmi. Obsahová línia kurikula teda nezodpovedá súčasným trendom vo výchove a vzdelávaní.

1. stupeň základných škôl tvoria na Slovensku stále ročníky 1.-4. na rozdiel od Českej republiky, kde prvý stupeň prešiel organizačnou zmenou a tvoria ho ročníky 1.-5.
2. Organizačnou zmenou však prešli materské školy, ktoré sa spájajú so školami základnými a teda na Slovensku existuje i názov: Základná škola s materskou školou. Táto zlučujúca stratégia mala pôvodne pomôcť obom typom škôl. Materským školám sa mala týmto posilniť i vzdelávacia funkcia, spojením malo dôjsť k väčšej spolupráci pri zápisoch detí do škôl, mala sa viac sledovať školská zrelosť a spôsobilosť detí. Žiaľ spájanie materských a základných škôl je často iba spojením formálnym. Z bývalých riaditeľiek materských škôl sa stali zástupkyne základných škôl a systém práce sa viac-menej nezmenil.
3. Jedinou zásadnou zmenou prešli univerzity. Podľa Vyhlášky MŠ SR č. 614/2002 Z. z. o kreditovom systéme štúdia sa upravuje štruktúra štúdia na tri stupne, bakalársky, magisterský a doktorandský. Na všetkých fakultách na Slovensku sa od roku 2002 začali prípravy nových študijných programov. Učiteľstvo pre primárne vzdelávanie je súčasťou študijného odboru Predškolská a elementárna pedagogika. Od septembra 2005 pedagogické fakulty na Slovensku začínajú s realizáciou svojich nových študijných programov.

Autori Milénia (s. 35) v obsahovej zmene kurikula zdôrazňujú rozvíjanie kľúčových kompetencií človeka, pričom kompetencie chápu ako spôsobilosť človeka preukázať vedomosti, zručnosti a schopnosti v praktickej činnosti.

V organizačnej rovine tvorby kurikula malo dôjsť rovnako k zásadným zmenám. Predstavujeme iba výber organizačných zmien vo vzťahu k problematike výchovy a vzdelávania detí mladšieho školského veku, tak ako ich navrhli autori Milénia (s.48-50):

- umožniť organizačné spojenie a organizačnú integráciu materských škôl s 1. stupňom základnej školy,
- transformovať organizačnú štruktúru ZŠ tak, že 1. stupeň bude tvoriť 1.-5. ročník,
- zvýšiť zavádzanie alternatívnych koncepcií výchovy a vzdelávania do vyučovacieho procesu,
- podporiť rozvoj alternatívnych škôl, tvorbu a vydávanie alternatívnych učebníc a doplnkových učebných materiálov,
- na prvom stupni základnej školy neklasifikovať žiakov, ale vypracovať pružný systém hodnotenia, ktorý by motivoval k učeniu,
- vypracovať Štátny učebný plán pre základnú školu a Štátne kurikulum pre základnú školu, ktoré môžu následne školy aplikovať na Školský učebný plán a Školské kurikulum podľa podmienok danej školy,
- zachovať systém málotriednych škôl, ktoré predstavujú humánne riešenie možností vzdelávania pre deti z malých obcí.

Súčasťou návrhu Milénia bolo i zabezpečenie kvalitnej prípravy učiteľov v pregraduálnom i postgraduálnom systéme s dôrazom na naplnenie úloh nového národného programu. Národný program bol podrobený ostrej

kritike zo strany vedeckých pracovníkov, ktorí upozorňovali predovšetkým na neujasnené filozofické východiská, ako aj na problémy v procesualnej rovine poznávania (bližšie Kolláriková 1999, Pupala 2004).

Národný program rátal s cieľovou i obsahovou zmenou otázok súvisiacich so zdravotnými otázkami. Rátal so začleňovaním tzv. výchovy k zdraviu do systému práce v základných školách. I keď si myslíme, že vhodnejší názov je zdravotná výchova (odôvodnenie pozri Wiegerová, 2004), program ponúkal možnosti riešenia zdravotných otázok na úrovni štátneho i školského kurikula. V deväťdesiatich rokoch minulého storočia sa podkladom pre profilovanie zdravotných tém v školskom systéme stalo prijatie Národného programu podpory zdravia a Národného programu boja proti drogám. V oboch uvedených programoch boli dôležité výzvy pre oblasť výchovy a vzdelávania (Wiegerová, 2000). Žiaľ zmena kurikula nenastala a spomenuté programy preto neovplyvnili podobu formálneho kurikula školy (napriek medzinárodným výzvam), zasiahli iba kurikulum neformálne a to schválením tzv. projektov Škôl podporujúcich zdravie (pozri bližšie Wiegerová, 2004b). Projekty podľa nášho názoru zasiali i oblasť tzv. skrytého kurikula, no viac ako o pozitívnom vplyve možno hovoriť o negatívnych zisteniach. Realizácia projektu Svetovej zdravotníckej organizácie Školy podporujúce zdravie začala v SR v školskom roku 1992/93 na 10 vybraných základných školách. Tieto školy rozpracovali vo svojich projektoch trojročný program podpory zdravia, ktorý vychádza z dokumentu Ottavskej charty podpory zdravia (Ottawa Charter for Health Promotion).

Na základe štúdia projektov škôl a priebežných správ a na základe realizácie vlastného výskumu medzi učiteľmi základných škôl (Wiegerová, 2000)) sme zistili, že školy pri tvorbe vlastných projektov preferujú tieto oblasti:

- zlepšovanie životného prostredia školy,
- starostlivosť o fyzické zdravie žiakov a pracovníkov projektu (pitný režim, saunovanie a podobne).

Školy sa nepokúsili:

vytvoriť vlastné školské programy zdravotnej výchovy i napriek tomu, že je to jedna z výziev Svetovej zdravotníckej organizácie (1999).

Veľmi zaujímavá je však skutočnosť, že projekt ŠPZ priniesol:

- zlepšenie práce s rodičmi,
- ovplyvnil prostredie jednotlivých škôl, pretože školy sa pustili predovšetkým do prestavby svojich interiérov a exteriérov.

I vzhľadom na uvedené si dovoľíme tvrdiť, že projekt zasiahol neformálne i skryté kurikulum. Negatívnym vplyvom do skrytého kurikula školy však môže byť i fakt, že školské kolektívy často o realizácii projektu nič nevedia (aj to však bola jedna z úloh projektu) a tak je tu možný i fakt, že svojím postojom ovplyvňujú samotnú realizáciu projektu. Sme toho názoru, že ak učiteľ nie je presvedčený o zmysluplnosti realizácie zdravotných tém v škole, nemôže ich sám ani adekvátne podať žiakom. Navyše sú dôležité i samotné postoje učiteľov k zdraviu.

Myslíme si, že projekty škôl podporujúcich zdravie sa stali nedostatočnou náhradou za koherentný obsahový rámec zdravotnej výchovy. V stručnosti je teda možné povedať, že formálne kurikulum zdravotnej výchovy je nevyhovujúce. Jednotlivé zdravotné témy, spracované v predmetoch na 1. stupni ZŠ korešpondujú málo s obsahovým zameraním zdravotnej výchovy. Neexistuje zmysluplné prepojenie zdravotnej výchovy s materskou školou a na prvom a na druhom stupni základných škôl nemôžeme hovoriť o špirálovitom usporiadaní osnov zdravotnej výchovy, ktorému dávajú prednosť mnohé krajiny, uvedomujúc si dôležitosť prepojenia všetkých stupňov školy. V učebných osnovách 1. stupňa ZŠ formálne kurikulum zdravotnej výchovy je sústredené predovšetkým do predmetov prvouka, prírodoveda a telesná výchova. Učebné osnovy 1. stupňa ZŠ na Slovensku sa inovovali a predovšetkým vo 4. ročníku sa doplnili o celok Človek a jeho životné prostredie. Obsahová časť vzdelávacieho štandardu uvedeného tematického celku sa doplnila o tieto témy:

- škodlivosť fajčenia, alkohol a ďalšie drogy,
- vznik a vývoj ľudského jedinca,
- starostlivosť rodičov o dieťa po narodení,
- zmena v telesnom a duševnom vývine dieťaťa počas puberty,
- správna výživa a zdravie.

Výkonová časť štandardu, ktorá operacionalizuje požiadavky obsahovej časti, určuje pre túto oblasť vedomosti a zručnosti iba na úrovni zapamätávania a úrovni porozumenia. Ďalšie úrovne sa majú požadovať vo vyšších ročníkoch (M. Ugrocká, 1997 s. 22). Myslíme si, že tento prístup nepostačuje predovšetkým preto, že témy týkajúce sa zdravia vyžadujú nie len posilňovanie vedomostí, ale hlavne systematickú prácu na formovaní zdravotných postojov.

Spomenuté inovácie učebných osnov navonok manifestujú svoj záujem realizovať v rámci svojich cieľov a obsahu i ciele a úlohy zdravotnej výchovy. Samotné kurikulum zdravotnej výchovy je sporné. **Jeho formálna podoba nie je jasná.** Nikde nie je zmienka o tom, čo má tvoriť kurikulum zdravotnej výchovy a tak v porovnaní s environmentálnou výchovou (pozri Bubelíniová, Wiegerová, 2002) nie je štátom prezentovaná obsahová podoba zdravotnej výchovy. I z toho dôvodu si jej ciele i obsah učiteľia vysvetľujú rôzne.

V školách má i vzhľadom na podobu v učebných osnovách, zdravotná výchova nasledovné smerovanie:

- zameriava sa hlavne na hygienické požiadavky ,
- správnu životosprávu,
- zásady 1. pomoci a bezpečnosti pri práci.

Ide teda predovšetkým o zdôraznenie roviny fyzického zdravia. Tento fakt naznačuje i iné smerovanie v porovnaní s Českou republikou, kde formálne kurikulum zdravotnej výchovy naznačuje zdôraznenie psycho-sociálnej podoby zdravia.

Takto chápanej zdravotnej výchovy v štátnom kurikule SR možno vyčítať:

- dieťaťu vzdialenú, príliš vážnu a direktívnu podobu prezentácie informácií o zdraví,
- nedostatočné prepojenie so získavaním praktických zručností,
- chýba priestor pre vnútorné prežívanie dieťaťa, na základe ktorého môže dôjsť k skutočnej transformácii detských naivných teórií v oblasti zdravia,
- dieťa nie je aktívnym účastníkom zdravotnej výchovy, zotrúva iba ako pasívny prijímateľ,
- úzke zameranie pôsobenia predovšetkým na fyzickú oblasť zdravia, vynechanie jeho psychických a sociálnych aspektov.

V **Čechách** bol v roku 2001 schválený „Národný program rozvoje vzdelávania v České republike“ známy pod názvom **Bílá kniha**. Tento program je chápaný ako krok k realizácii systému štátneho programu vzdelávania, ktorý má vyjadrovať hlavné zásady kurikulárnej politiky štátu.

Východiskovou ideou Národného programu rozvoje vzdelávania v ČR je:

- posilnenie autonómie škôl,
- netradičné poňatie cieľov vzdelávania,
- orientácia na obsahovú stránku vzdelávania,
- vymedzenie učiva pre vekové obdobia, ktoré zahrňajú viac ročníkov,
- rozdelenie obsahu vzdelávania do vzdelávacích celkov,
- zaradenie tzv. prierezočných tém,
- integračné tendencie,
- akcent na výsledky vyučovania,
- priestor pre individualizáciu a diferenciaciu vyučovania (pozri bližšie Váňová, 2005).

Po schválení národného programu (rok 2002) bol Výzkumným ústavom pedagogickým vypracovaný materiál pod názvom „Rámcový vzdelávací program pro základní vzdělávání“ . Je potrebné povedať, že tento dokument prešiel tromi kolami pripomienkovania a v súčasnosti je overovaný na vybraných experimentálnych školách. V Českej republike však boli v roku 1996 schválené tri ďalšie vzdelávacie programy, ktoré sú doposiaľ v platnosti.

Ide o: Vzdelávací program základná škola,
Vzdelávací program obecná škola,
Vzdelávací program národná škola.

Vzdelávací program základná škola je najrozšírenejším v ČR. Jeho ciele i obsahovú líniu plní okolo 80% škôl. Vo vzťahu k začleňovaniu zdravotných tém do kurikula školy je zreteľný fakt, že na rozdiel od Slovenska je už v tomto vzdelávacom programe zaradená samostatná tematická oblasť: **Človek a zdravie**. Ak program plní 80% základných škôl je potom potrebné povedať, že zdravotná výchova sa stala v Čechách súčasťou formálneho kurikula už od roku 1996 a jej podoba nekladie dôraz na preferenciu fyzického zdravia.

Možno i táto skutočnosť ovplyvnila inú podobu realizácie projektu Zdravá škola v Českej republike. Projekty sa rovnako ako u nás vďaka prijatiu programu Zdravie pre všetkých v 21. storočí (v skratke Zdravie 21) stali súčasťou činnosti základných a materských škôl. No paradoxne na Slovensku je do projektu zapojených okolo 2000 škôl, v Čechách iba 200. I vzhľadom na skutočnosť, že Česká republika je počtom obyvateľov a rozlohou väčšou krajinou ako Slovensko možno polemizovať nad tým, prečo sa tak stalo. Podľa nášho názoru možno hľadať príčinu i v tom, že podoba formálneho kurikula zdravotnej výchovy v Čechách je ideálu zdravia v bio-psycho-sociálnej rovine bližšia a prepracovávanejšia. V tomto smere začne mať podľa nášho názoru česká škola výhodu i preto, že vďaka overovaniu Rámcového vzdelávacieho programu sa ciele zdravotnej výchovy posúva ešte výraznejšie k napĺňaniu programu Zdravie 21.

V slovenskej podobe formálneho kurikula chýbajú témy o drogách a nedostatočne je spracovaná i sexuálna výchova. Napriek tomu možno súhrnne povedať, že v oboch krajinách je problematické špirálové osnovanie zdravotnej výchovy. V Čechách sa však naskytá možná zmena prostredníctvom postupného etablovania Rámcového vzdelávacieho programu pre základné školy v praxi. Základným pilierom Rámcového vzdelávacieho programu pre základnú školu v ČR je skutočnosť, že nekladie ťažisko predovšetkým na organizačnú štruktúru vzdelávacieho systému, ale vidí ho v obsahovej stránke vzdelávania. Prekračuje učebný plán tradične členený na vyučovacie predmety a zavádza do terminológie tzv. oblasti základného vzdelávania. Sú to: Jazyk a jazyková komunikácia, Matematika, Informačné a komunikačné technológie, **Človek a jeho svet**, Človek a spoločnosť, Človek a príroda, Umenie a kultúra, **Človek a zdravie**, Človek a svet práce. Zdravotná výchova na 1. stupni ZŠ v Čechách nie je rozpracovaná ako samostatná oblasť vzdelávania, no jej zastúpenie v oblasti Človek a jeho svet podľa nášho názoru postačuje. Je ťažké v tejto chvíli posúdiť aký skutočný dopad bude mať zavedenie Rámcového vzdelávacieho programu v ČR do priamej činnosti každej školy. Podľa nášho názoru môže spôsobiť problémy práve nepripravenosť učiteľov na vypracovávanie vlastných školských kurikul. I to akú podobu v nich bude mať zdravotná výchova bude pravdepodobne závisieť od niekoľkých činiteľov. Podľa nášho názoru pôjde predovšetkým o tieto:

1. (ne)vedomosť učiteľov o cieľových a obsahových líniách zdravotnej výchovy,
2. (ne)pripravenosť učiteľov na prácu so zdravotnými témami,
3. postoje učiteľov k zdraviu

Porovnanie situácie na Slovensku a v Čechách

Súhrnne možno povedať, že na Slovensku sa kurikulárna refoma na základných školách nerealizuje. Sice je schválený Národný program výchovy a vzdelávania v SR, no nedošlo k tvorbe štátneho kurikula a teda neexistujú ani štátne učebné plány a ani žiadna nová obsahová podoba vzdelávania. Vzdelávanie v základných školách sa realizuje podľa inovovaných učebných osnov (z roku 1995). Avšak možno povedať, že na Slovensku došlo k zásadnej zmene prístupov k príprave budúcich učiteľov na pedagogických fakultách, čo považujeme za pozitívny prvok. O zmene v štruktúrnej príprave učiteľov v Čechách sa v súčasnosti ešte len vedú diskusie. Z uvedeného možno konštatovať, že na Slovensku budú učitelia pripravení na prácu s novými kurikulárnymi dokumentami skôr, ako učitelia v Čechách, alebo sa dá povedať, že reforma vysokých škôl na Slovensku prebehla reformu v školách základných.

Na rozdiel od Čiech má však Slovensko zastaralú podobu kurikulárnych dokumentov. V Čechách je možná väčšia pluralita pri výbere vzdelávacích programov, podľa ktorých chce základná škola postupovať, čo považujeme za pozitívum. I postupné etablovanie Rámcového vzdelávacieho programu do praxe škôl považujeme za progresívny prvok. Myslíme si však, že overovanie Rámcového vzdelávacieho programu napriek značným pozitívam má svoje „slabé miesta“.

Myslíme si, že čas ukáže, ktorý z reformných transformačných prístupov bol pripravený dôslednejšie a analýzy s odstupom niekoľkých rokov ukážu i celkový stav vzdelanosti v oboch krajinách. Faktom ostáva, že slovenskí

učitelia zmeny v obsahu kurikula očakávajú. Je však v rukách zodpovedných inštitúcií, ako sa k výzvam i z praxe postaví.

LITERATÚRA

1. BENEŠ, Z. Výzva alebo destrukce? Česká kurikulární reforma a dějepis. In: *Pedagogika*, LV, 2005 , s. 37. ISSN 0031-3815.
2. KOLLÁRIKOVÁ, Z. Humanizácia a jej podoby. In: *Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní IV*. Bratislava: Iuventa, 1999, s. 5-8. ISBN 88893-63-1.
3. PUPALA, B. *Narcis vo výchove*. Trnava: TU a VEDA, 2004. ISBN 80-224-0824-7.
4. *Rámcový vzdelávací program při základní vzdelávání*. Praha: VÚP, 2004 (tretia verzia).
5. ROSSA, V., TUREK, I., ZELINA, M. *Milénium*. Bratislava: Iris a MŠ SR, 2001.
6. VÁŇOVÁ, R. Snad ještě není pozdě. *Pedagogika*, 55, 2005, 1.
7. WIEGEROVÁ, A. *Na ceste za zdravím*. Bratislava: Iuventa, 2000. ISBN 80-88893-47-X.
8. WIEGEROVÁ, A. *Zdravie, podpora zdravia, zdravotná výchova*. Bratislava: Europrint a OZ V4, 2004. ISBN 80-969146-3-4.

Kontakt

PaedDr. Adriana Wiegerová, PhD.; PaedDr. Soňa Kršjaková
Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky, Pedagogická fakulta UK
Šoltéssova 4, 811 09 Bratislava I
e-mail: wiegerova@fedu.uniba.sk, krsjakova@fedu.uniba.sk